

Niklas Luhmann

ΑΝΤΙΠΡΟΣΩΠΕΥΣΗ ΚΑΙ ΑΥΤΟΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ: ΤΑ «ΝΕΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΙΝΗΜΑΤΑ»

Η ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΥΤΟΠΑΡΑΤΗΡΗΣΗ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΔΙΑΧΩΡΙΖΕΤΑΙ από τις άλλες παρατηρήσεις μέσα στην κοινωνία*. Βέβαια, η διαφοροποίηση στο σύστημα καθιστά δυνατή και πρωταρχική την παρατήρηση ενός υποσυστήματος από ένα άλλο. Έτσι παρατηρούν οι αγρότες τους ευγενείς, οι νομάδες τους κατοίκους των πόλεων, οι πολιτικοί την οικονομία, οι δικαστικοί την πολιτική κ.ο.κ. Σε τέτοιες περιπτώσεις χρησιμοποιούνται μερικοί διαχωρισμοί, ιδιαίτερα εσωτερικοί κώδικες, πάνω σε άλλα συστήματα, τα οποία δεν παρατηρούν με βάση αυτούς τους διαχωρισμούς. Αυτό δεν διαφέρει από την κανονική υπαγωγική τεχνική στη σχέση μεταξύ συστήματος και περιβάλλοντος, μεταφερόμενο σε εσωσυστημικό επίπεδο των υποσυστημάτων και του περιβάλλοντός των. Για κοινωνική αυτοπαρατήρηση μπορεί να μιλήσει κανείς μόνον όταν η παρατήρηση δεν διαχωρίζεται από το αντικείμενό της αλλά συμπεριλαμβάνει και τον εαυτό της.

Ένα παραδοσιακό δόγμα, το οποίο μέχρι σήμερα όχι μόνο δεν έχει ξεπεραστεί αλλά ούτε καν έχει επαναπροσεγγιστεί, είναι το δόγμα του προπατορικού αμαρτήματος. Αυτό εξανάγκασε, αν κι όχι σε ψυχολογικό όμως σίγουρα σε επικοινωνιακό επίπεδο, σε ηθική αυτοκαταδίκη και συνακόλουθα σε μετρίασμό ηθικής κριτικής. Κανείς δεν μπορούσε για παράδειγμα να διακρίνει αμαρτία στο γεγονός, ότι κάποιος άλλος πήγαινε να εξομολογηθεί. Όλοι το χρειαζόντουσαν. Όλες οι τάξεις, ακόμη κι ο ίδιος ο κλήρος υπόκειντο σ' αυτή την αρχή. Ήταν ουδέτερο σχετικά με τα κοινωνικά στρώματα και ταυτόχρονα καθιστούσε δυνατή την επεξεργασία καταλόγων αμαρτιών και τη διακινδύνευση σωτηριολογικών κανόνων ειδικών για κάθε στρώμα. Η συζήτηση για την αμαρτία (pollution) ή την κληρονομική αμαρτία (hereditary pollution) γινόταν σχετικά με την ψυχή. Ένας θρησκευτικός μοραλισμός, οι συνέπειες του οποίου γίνονται αισθητές μέχρι σήμερα, μπόρεσε να εξαπλωθεί μόνο τότε, όταν

* (Σ.τ.μ.) Το κείμενο αυτό είναι απόσπασμα από το βιβλίο του Niklas Luhmann *Οικολογική επικοινωνία*. Για την καλύτερη κατανόηση του κειμένου θεωρήσαμε καλό να μην συμπεριλάβουμε

τις πρώτες παραγράφους του κεφαλαίου επειδή η κατανόησή τους προϋποθέτει τη γνώση των προηγούμενων κεφαλαίων του βιβλίου.

αυτό το σχήμα σαμποταρίστηκε με την ατομική ενοχοποίηση και τη μη αναγνωρισιμότητα του σταδίου της χάριτος. Μέχρι σήμερα δεν έχει διαφανεί κάποια μοντέρνα λειτουργική αντιστοιχία για το προπατορικό αμάρτημα.

Από τον 19ο αιώνα η αυτοπαρατήρηση της κοινωνίας (όπως θα μπορούσε να αποδείξει η παρατήρηση αυτής της παρατήρησης) συνδέεται με προεξάρχουσες συνέπειες της αποδιαφοροποίησης των λειτουργικών συστημάτων —προπάντων με τις μέσω αυτού δεδομένες δυνατότητες της «επανάστασης» του πολιτικού συστήματος και με τις συνέπειες της χρηματικής-οικονομίας (καπιταλισμός). Αυτό απαιτεί έναν αιτιακό-θεωρητικό καταλογισμό αυτών των συνεπειών και οδηγεί σ' ένα πρόβλημα καταλογισμού που με όλη την εμπειρία της θεωρίας ορισμού (Attributionstheorie) δεν μπορεί να ξεπεραστεί. Η αυτοπαρατήρηση της κοινωνίας ιδεολογικοποιείται, δηλαδή: δια του αιτιακού καταλογισμού εξαρτάται από αξιολογήσεις και μεροληψίες.

Η σημαντική (Semantik) που παράγεται σ' αυτόν τον καθοδηγητικό άξονα (Duktus) της αυτοπαρατήρησης και της αυτοπεριγραφής κατέστη εντωμεταξύ απ' την πλευρά της ιστορική και αντιπροσωπεύεται πλέον μόνο με προθέματα όπως νέο-ή μετά-. Λόγω αυτών των τόσο ραγδαίων μεταβολών η αυτοπεριγραφή της κοινωνίας χρονικοποιείται, συμμαζεύεται δηλαδή τελικά σ' έναν απλό «ορισμό της κατάστασης». Χαρακτηρισμοί όπως «βιομηχανία», «καπιταλισμός», «νεοτερικότητα», παραμένουν, αλλά χρησιμοποιούνται πλέον μόνο για το χαρακτηρισμό μιας ιστορικής διαφοράς. Μ' αυτό βέβαια δεν καθίστανται σωστότεροι· αλλά το ερώτημα για το αν αποδίδουν ή όχι εκκενούνται, έτσι ώστε να μπορεί κανείς να ισχυριστεί ότι δεν αποδίδουν πλέον. Στο τέλος, αυτό καταλήγει σ' ένα ασθενώς συγκαλυμμένο παράδοξο: η κοινωνία είναι αυτό το οποίο αυτή δεν είναι και η χρονικοποίηση υπηρετεί το ξύπνημα της αυταπάτης σαν τάχα να είχε γίνει παρόλα αυτά μια ανακοίνωση.

Με τέτοια δεδομένα προσανατολισμού δεν μπορεί κανείς ν' απορεί για «θεωρητικά κενά». Ένα νέο είδος κοινωνικών κινημάτων και κοινωνικής διαμαρτυρίας αναζητά νέες μορφές άρθρωσης. Αυτό που παραμένει είναι ότι κανείς θεωρεί την κοινωνία την ίδια για την αιτία αυτού εναντίον του οποίου διαμαρτύρεται, αλλά τα θέματα συσσωρεύονται στην κατεύθυνση μιας οικολογικής διαμαρτυρίας. Ακόμη κι αυτό το θέμα της ειρήνης υπάγεται σ' αυτή τη θεώρηση, εφ' όσον παραμένει μια συζήτηση για όπλα: η στρατιωτική πολιτική πρέπει, δηλαδή, να εμποδιστεί να χρησιμοποιήσει τη φύση εναντίον των ανθρώπων· σε κάθε περίπτωση δεν πρόκειται πλέον για την παλιά δικαιοσύνη θεματική της βίας.

Η σχεδόν ανοργάνωτη απήχηση τέτοιων θεμάτων βασίζεται στο ότι δημιουργήθηκαν νοηματικές αμφιβολίες ως προς όλα σχεδόν τα λειτουργικά συστήματα τα οποία διεισδύουν πιεστικά σε όλες τις εμπειρίες της καθημερινής ζωής. Οι ορίζοντες του Δυνατού έχουν εξαπλωθεί τόσο πολύ έτσι που κάθε μη-πραγματοποίηση πρέπει να έχει τις αιτίες της στην κοινωνία. Δυναμικές ενέργειες δεν έχουν αντίστοιχα αποτελέσματα κι οι καλές προθέσεις έχουν άσχημες παρενέργειες. Ο ορθολογισμός φαίνεται όλο και πιο διεφθαρμένος και τελικά προσκρούει ήδη κατά την επικοινωνία σε δυσπιστία και άρνηση. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτό το κλίμα τρέφεται από τις εμπειρίες. Ταυτόχρονα όμως είναι δύσκολο να προσδιοριστεί ακριβώς ο καταλο-

γισμός στις αιτίες. Γι' αυτό η ιδεολογικοποιούσα αφετηρία δεν είναι πλέον δεδομένη, παρόλο που οι ιδεολογίες είναι λειτουργικά απαραίτητες, όπου πρόκειται για την αξιολόγηση αποτιμήσεων.

Αυτές οι τάσεις ίσως μπορούν να χαρακτηριστούν κατά τον καλύτερο τρόπο σε σχέση με τους εσωτερικούς κώδικες των μεγάλων λειτουργικών συστημάτων. Θέλει ν' αποφύγει κανείς την ένταση μεταξύ του έχειν και του μη έχειν και να αμβλύνει δια της κατανόησης την οξύτητα της διαφοράς μεταξύ δικαίου και άδικου. Θέλει κανείς, να προβάλει έντονα το περιβάλλον έναντι των λειτουργικών-ορθολογικών κωδικοποιήσεων της κοινωνίας. Θέλει, τελικά, να πάρει σχετικά με κάθε κωδικοποίηση τη θέση του αποκλεισμένου Τρίτου και να ζήσει τότε, στην κοινωνία σαν αυτό να ήταν αναπότρεπτο, ως έγκλειστος αποκλεισμένος τρίτος: ως παράσιτο.

Για μια κοινωνιολογική παρατήρηση αυτής της παρατήρησης θα έπρεπε να υπάρχει μια δυναμική θεωρία, ότι τελικά όλα αυτά είναι μια διαμαρτυρία εναντίον της λειτουργικής διαφοροποίησης και των αποτελεσμάτων της. Αλλά αν αυτό είναι ο κοινός παρανομαστής αυτού του νέου είδους της αυτοπαρατήρησης της κοινωνίας τότε μια ανάλογη σ' αυτό αυτοπεριγραφή, η οποία θα μπορούσε να σταθεροποιήσει αποτελέσματα, δεν υπάρχει ακόμη. Από τα νέα κοινωνικά κινήματα λείπει η θεωρία. Κατά συνέπεια, δεν έχουν και τη δυνατότητα να ελέγξουν τους διαχωρισμούς στους οποίους καταγράφουν τις παρατηρήσεις τους. Γι' αυτό βρίσκει κανείς κυρίως μια πολύ απλή και συγκεκριμένη σταθερότητα-εμμονή σε στόχους και αιτήματα, έναν ανάλογο διαχωρισμό σε οπαδούς κι αντιπάλους και μια ανάλογη ηθική αξιολόγηση. Αυτό που φαίνεται να παραμένει είναι η σκέψη: θα έπρεπε κανείς να μπορεί να ζει, όπως θέλει, έστω και σε φτωχότερες συνθήκες και χωρίς απαιτήσεις για κατανάλωση ειδών πολυτελείας (όπου βέβαια αυτές οι παραχωρήσεις είναι σε μεγάλο βαθμό συναινετικές γιατί κατά τ' άλλα συμφωνούν με τον τρόπο ζωής σχεδόν όλων).

Ακόμη κι οι λεγόμενοι πρώτοι σοσιαλιστές, για να μην αναφερθούμε καθόλου στον Μαρξ, είχαν να παρουσιάσουν από τη θέση τους πολλή περισσότερη θεωρία. Δια της ακραίας υπαγωγής της κοινωνίας στην οικονομία είχαν κατορθώσει όμως μια απλούστερη (αλλά θεωρητικά βέβαια όχι ικανή να διαμεσολαβηθεί) αφετηρία. Γι' αυτό δεν θ' άρμοζε να θέσουμε σχετικά μ' αυτό συγκριτικά μέτρα για τη σημερινή κατάσταση. Όμως, μπορεί να καταγράψει κανείς, πάλι στην κατάσταση της δεύτερης κατηγορίας παρατήρησης (second order Observation), συνέπειες απ' αυτό: για το ότι, δηλαδή, αυτό το είδος κοινωνικής αυτοπαρατήρησης δρα με μια ανεπαρκή σημαντική (Semantik).

Το σπουδαιότερο συμπέρασμα είναι: ότι η παρατήρηση δεν μπορεί να συμπεριλάβει και να αναμορφώσει στο σχέδιό της αυτό εναντίον του οποίου διαμαρτύρεται. Παραμένει γι' αυτήν αντίσταση στη βάση αποδοκιμασθέντων αξιακών τοποθετήσεων. Σ' αυτό υπάρχει τελικά μια παραίτηση (Verzicht) από τη δική του σημαντική και δομική σταθερότητα, την οποία μπορεί κανείς να κερδίσει, και για εδώ είναι ο Μαρξ το μεγάλο παράδειγμα, με μια θεωρητική κατασκευή που να διαμεσολαβεί δράση και αντίσταση.

Η φουσκωμένη ηθική αυταρέσκεια, την οποία μπορεί να παρατηρήσει κανείς στο

«πράσινο» κίνημα, καλύπτει μόνο επιφανειακά την ανά πάσα στιγμή ενδεχόμενη υποτροπή στην απογοήτευση. Το πρόβλημα φαίνεται να είναι αυτό: ότι δηλαδή, πρέπει ν' αναγνωρίσει κανείς την καθοριστική κοινωνική δομή — είτε «καπιταλισμός» είτε «λειτουργική διαφοροποίηση» είναι αυτό — για να μπορέσει να βρει μια θέση απέναντί του. Αυτό δεν είναι πλέον τόσο απλό όσο τον 19ο αιώνα, διότι δεν ευδοκιμεί πλέον η ελπίδα για την ιστορική διάλυση της διαφοράς ούτε η ελπίδα για επανάσταση. Δεν διαφαίνεται στον ορίζοντα κάποιο λειτουργικό ισοδύναμο στο θεωρητικό κατασκευάσμα διαλεκτική/επανάσταση κι έτσι δεν έχει εξηγηθεί τι είδους λειτουργία θα μπορούσε να έχει μια κριτική αυτοπαρατήρηση της κοινωνίας στην κοινωνία. Μέχρι τώρα, δεν μπόρεσε να βρεθεί τίποτα περισσότερο από έναν πεσιμιστικό σχολιασμό της καταστροφής κατά το πνεύμα του Adorno ή του Gehlen αλλά σε τέτοιες θέσεις δεν θα μπορέσει κανείς να βρει σύνδεση.

Υπάρχει πιθανώς μια εσωτερική συνάρτηση μεταξύ των σημαντικών (semantischen) ελλειμμάτων αυτοπεριγραφής της σύγχρονης κοινωνίας και της δομικής μορφής του συστήματος «κοινωνικό κίνημα». Ως θέση για περιγραφές της κοινωνίας στην κοινωνία διαφοροποιείται το κίνημα από την κοινωνία. Προσπαθεί μέσα στην κοινωνία να επιδράσει πάνω στην κοινωνία, σαν τάχα αυτό να συνέβαινε απέξω. Αυτό το παράδοξο παράγει την αστάθεια της θέσης της παρατήρησης και η δυναμική του κοινωνικού κινήματος έχει σχέση μ' αυτό, χωρίς να το γνωρίζει. Αυτό μπορεί βέβαια να φέρει κάποιες αλλαγές, να συμπυκνωθεί σε σημαντικά (semantischen) ή δομικά αποτελέσματα, τα οποία συμβαδίζουν κατά τον έναν ή τον άλλο τρόπο με τις δεδομένες συνθήκες. Όπως οι «κόκκινοι» (φιλελεύθεροι θεολόγοι, κατά μια ρήση του Harnack) έτσι θα μαραζώσουν και οι «πράσινοι», όταν πλέον αναλάβουν υπηρεσίες και έλθουν αντιμέτωποι με λεπτομέρειες. Αυτή η προοπτική ίσως να καθησυχάζει «συντηρητικούς» παρατηρητές. Δεν θα έπρεπε όμως να αποκρύψει ότι το βασικό πρόβλημα βρίσκεται στην ερώτηση: η αυτοπεριγραφή της σύγχρονης κοινωνίας έχει την ανάγκη να βασίζεται στην ανεπαρκή βάση κοινωνικών κινήματων;

Απόδοση στην ελληνική: *Μηνάς Κοντός*